

तामसान्क्रोधादीन् राजसान्प्रवृत्त्यादीन् सात्विकान्प्रकाशादीन् ॥ ४५ ॥ शुक्लेतिक्रमेणस्वच्छत्वाद्रंजकत्वात्मलिनत्वाच्चसत्वादीनिशुक्ललोहितकृष्णानि तान्येवजलतेजोऽन्नानि एतानिदृश्यानि वाच्यं
रंभणं विकारो नामधेयं त्रीणि रूपाणीत्येवसत्यमिति श्रुतेः प्राकृतानि प्रकृतिस्तेजोबन्धानितत्संबन्धीनि ॥ ४६ ॥ तेजोबन्धोपाधिकेषु जीवेषु ये तामसा इति व्याख्येयं ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ एवमिति यद्वा यो यं पंचविं
शतितमस्तमेव अव्यक्तविषयं मायागोचरं संतंक्षरं विनाशिनं विकारिणं वाजातो देवदत्तो मृतो देवदत्तः सुखी दुःखी पुण्यवान् पापी चेत्यज्ञानादाहुः कथं तर्हि तदुपलब्धिरत आह ज्ञानादेव प्रवर्तते प्रकाशते एतेन तस्य

तमसा तामसान्भावान्विविधान् प्रतिपद्यते ॥ रजसाराजसांश्चैव सात्विकान्सत्त्वसंश्रयात् ॥ ४५ ॥ शुक्ललोहितकृष्णानिरूपाण्येतानि त्रीणि तु ॥ सर्वाण्येतानिरूपा
णियाणीह प्राकृतानि वै ॥ ४६ ॥ तामसानिरयं यांति राजसामानुषानथ ॥ सात्विका देवलोकाय गच्छंति सुखभागिनः ॥ ४७ ॥ निष्कैवल्येन पापेन तिर्यग्यो
निमवाप्नुयात् ॥ पुण्यपापेन मानुष्यं पुण्येनैकेन देवताः ॥ ४८ ॥ एवमव्यक्तविषयं क्षरमाहुर्मनीषिणः ॥ पंचविंशतिमो यो यं ज्ञानादेव प्रवर्तते ॥ ४९ ॥ इति
श्रीमहाभारतेशांति० मोक्ष० प० वसिष्ठकरालजनकसंवादे द्वाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३०२ ॥ ॥ ७३ ॥ वसिष्ठ उवाच एवमप्र
तिबुद्धत्वादबुद्धमनुवर्तते ॥ देहादेहसहस्राणितथा समभिपद्यते ॥ १ ॥ तिर्यग्यो निसहस्रेषु कदाचिद्देवतास्वपि ॥ उपपद्यतिसंयोगाद्गुणैः सह गुणक्षयात् ॥ २ ॥ मा
नुषत्वाद्दिवं याति दिवो मानुष्यमेव च ॥ मानुष्यान्निरयस्थानमानंत्यं प्रतिपद्यते ॥ ३ ॥ कोशकारो यथात्मानं कीटः समवरुंधति ॥ सूत्रतंतुगुणैर्नित्यं तथा यमगु
णोगुणैः ॥ ४ ॥ द्वंद्वमेति च निर्द्वंद्वस्तासु तास्विह योनिषु ॥ शीर्षरोगे क्षिररोगे च दंतशूलगलग्रहे ॥ ५ ॥ जलोदरे तृषारोगे ज्वरगण्डे विषूचके ॥ श्वित्रकुष्ठे घ्निदग्धे च सि
ध्मापस्मारयोरपि ॥ ६ ॥ यानि चान्यानि द्वंद्वानि प्राकृतानि शरीरिषु ॥ उत्पद्यंते विचित्राणि तान्येषोऽप्यभिमन्यते ॥ ७ ॥ तिर्यग्यो निसहस्रेषु कदाचिद्देवतास्वपि ॥
अभिमन्यत्यभीमानास्तथैव सुरुता न्यपि ॥ ८ ॥ शुक्लवासाश्च दुर्वासाः शार्या नित्यमधस्तथा ॥ मंडूकशायी च तथा वीरासनगतस्तथा ॥ ९ ॥

दार्थ एवाज्ञानाज्जीवत्वमापन्नो ज्ञानान्मुच्यत इति वदता तत्त्वमसीत्यादिवाक्यार्थो जीवब्रह्माभेदः साधितो भवति ॥ ४९ ॥ इति शांति० मोक्ष० नै० भा० द्वाधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३०२ ॥ ॥ ७३ ॥
प्रकृतिसंयोगात्पुरुषस्तामेवानुवर्तत इत्युक्तं तत्पंचयत्यध्यायद्वयेन एवमप्रतिबुद्धत्वादित्यादिना अबुद्धं अबोधं अज्ञानं भावे निष्ठातेन नञ्समासः ॥ १ ॥ गुणक्षयात् गुणसामर्थ्यात् क्षिप्त्यैश्वर्ययोरित्यैश्वर्यार्थस्य
क्षिधा तोरूपं एतच्च तामसानिरयं यांतीति श्लोकेन प्रागेवोक्तं ॥ २ ॥ आनंत्यं अनंतं ॥ ३ ॥ ४ ॥ निर्द्वंद्वः सुखदुःखादिहीनः ॥ ५ ॥ सिध्माकासश्वासः ॥ ६ ॥ एष जीवो अभिमन्यते अहमेव दुःखी रोगी चेति
॥ ७ ॥ ८ ॥ मंडूकवत्पाणिपादं संकोच्य न्युजः शेते इति मंडूकशायी ॥ ९ ॥